ULUSLARARASI AHISKA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2792-0747
Web: www.aharde.com
İletişim: aharde.iletisim@gmail.com
/AhardeJournal

Sadakatin Bedeli: Kızıl Ordu'da Ahıska Türkleri ve 1944 Sürgünü

The Price of Fidelity-Ahiska Turks in the Red Army and the 1944 Deportation

Цена верности: ахыска турки в Красной армии и депортация 1944 года

Leyla Derviş [1]

[1] Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, leyladervis@akdeniz.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-9396-9018.

: 10.5281/zenodo.17760314

Orijinal Araştırma Makalesi / Original Research Article / Оригинальная исследовательская работа

Geliş Tarihi / Received / Дата прибытия: *09.10.2025*
Kabul Tarihi / Accepted / Дата принятия: *12.11.2025*

Öz

1944 sonbaharında gerçekleştirilen Ahıska sürgünü, cephede kanıtlanan askerî sadakatin sınır siyasetinin soğuk hesabında nasıl hükümsüzleştirildiğini gösterir. Kızıl Ordu'da on binlerce Ahıskalı erkeğin cephede savaştığı bir dönemde, ailelerin Türkiye sınır kuşağından eş zamanlı biçimde yerlerinden edilerek Orta Asya'ya sürgün edilmesi, çalışmanın merkez kavramı olan 'sadakat paradoksu'nu görünür kılar. Bu çalışma, 'güvenlik' gerekçesini meşrulaştırıcı bir perde olarak görür ve sürgünü, sınırın etnik dokusunu değiştirmeyi hedefleyen, uzun erimli bir demografik mühendislik stratejisinin amaçlı uygulaması olarak ele alır.

Betimleyici–yorumlayıcı tarihsel sosyoloji çerçevesinde; Devlet Savunma Komitesi kararları, Beriya'nın yazışmaları ve özel iskân kayıtları metin tenkidi ve söylem analiziyle incelenmiş; sözlü tarih ve ikincil literatürle üçgenleme yapılmıştır. İdari metinlerin meşrulaştırıcı sözlüğü (tahliye-kaçakçılık-casusluk) söylem çözümlemesiyle ayrıştırılmış; sözlü tarih anlatısı, mikro deneyimi makro arşiv örüntüleriyle ilişkilendirmiştir. Bulgular, (i) Kursk sonrasındaki Sovyet askerî üstünlük bağlamında zamanlama–gerekçe uyumsuzluğunu, (ii) ölçek ve ikame iskân üzerinden operasyonun planlı-idari niteliğini, (iii) özel iskân rejiminin hareketlilik, eğitim ve kimlik üzerindeki uzun erimli kısıtlarını ve (iv) cepheden dönüşte boşaltılmış köylerle karşılaşmanın ürettiği çifte travmayı ortaya koymaktadır.

Sonuçta çalışma, sınır bölgelerinde "güvenlik" söyleminin nüfus mühendisliğine tercüme edilişini ve sadakatin neden güvence değil risk işaretine dönüşebildiğini kuramsal ve belgesel düzeyde açıklığa kavuşturarak sürgün–zorunlu göç yazınına özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ahıska Türkleri, 1944 Ahıska Sürgünü, Kızıl Ordu, Etnik/Demografik Mühendislik, Sadakat Paradoksu.*

Open Access: This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https:// creativecommons.org/licenses/by/ 4.0/).

Abstract

The deportation of the Ahiska Turks in the autumn of 1944 illustrates how battlefield-proven military fidelity was nullified in the cold calculus of border politics. At a moment when tens of thousands of Ahiska men were fighting at the front in the Red Army, their families were simultaneously uprooted from the Turkish border zone and deported to Central Asia—an outcome that makes visible the study's central concept, the "fidelity paradox." The article treats the official "security" rationale as a legitimating veil and analyzes the deportation as the deliberate implementation of a long-term demographic-engineering strategy aimed at reconfiguring the ethnic composition of the borderland.

Within a descriptive–interpretive historical-sociology framework, decisions of the State Defense Committee, correspondence by Lavrentiy Beria, and special-settlement records are examined through textual criticism and discourse analysis, supported by triangulation with oral history and secondary scholarship. The legitimating administrative lexicon (evacuation–smuggling–espionage) is unpacked through discourse analysis, while oral testimony connects micro-level experience to macro-level archival patterns. The findings identify: (i) a timing–rationale misfit, given Soviet military superiority after the Battle of Kursk; (ii) a planned administrative architecture, evident in the scale of operations and replacement settlement; (iii) long-term restrictions on mobility, education, and identity under the special-settlement regime; and (iv) a double trauma, manifested in soldiers' return to emptied villages.

In sum, the study clarifies—conceptually and empirically—how "security" in the borderlands was translated into population engineering, and why fidelity could become a risk signal rather than a guarantee of protection, thereby offering an original contribution to scholarship on deportation and forced migration.

Keywords: *Ahiska Turks, 1944 Ahiska Deportation, Red Army, Ethnic/Demographic Engineering, Fidelity Paradox.*

Резюме

Проведённая осенью 1944 года депортация турков-ахыска демонстрирует, каким образом подтверждённая на поле боя военная верность была обесценена в холодном расчёте приграничной политики. В то время как десятки тысяч мужчин из числа турков-ахыска сражались на фронтах в рядах Красной армии, их семьи одновременно были выселены из приграничной зоны с Турцией и отправлены в Среднюю Азию, что наглядно выявляет центральное для исследования понятие «парадокса верности». В статье «мера безопасности» рассматривается не как объяснение, а как легитимирующий фасад, скрывающий целенаправленную реализацию долгосрочной стратегии демографической инженерии, направленной на переконфигурацию этнического ландшафта приграничного региона.

В рамках описательно-интерпретативной исторической социологии анализируются постановления Государственного Комитета Обороны, переписка Лаврентий Берия и материалы спецпоселений; применяются текстуальная критика, дискурсивный анализ, а также триангуляция данных устной истории и вторичной литературы. Лексика административной легитимации (эвакуация – контрабанда – шпионаж) вскрывается средствами дискурсивного анализа, а нарративы устной истории соотносятся с макроуровневыми архивными паттернами. Полученные результаты показывают:
(i) несоответствие между временем принятия решения и заявленной мотивировкой на фоне военного превосходства СССР после Курской битвы;
(ii) планово-административный характер операции, выраженный в её масштабе и логике переселения-замещения;
(iii) длительные ограничения мобильности, образования и идентичности в рамках режима спецпоселений;
(iv) «двойную травму», проявившуюся в возвращении фронтовиков в опустевшие сёла.

В итоге исследование концептуально проясняет, каким образом в пограничных зонах дискурс «безопасности» превращался в практику демографического переустройства и почему верность могла

становиться не ресурсом гарантии, а индикатором риска, тем самым внося оригинальный вклад в историографию депортаций и принудительных миграций.

Ключевые слова: *Турки ахыска, Депортация турок ахыска в 1944 году, Красная армия, этническая/демографическая инженерия, Парадокс верности.*

1. Giriş

Kafkasya, Avrupa ile Asya arasındaki geçiş koridorunda yer alan ve modern dönemde büyük güç rekabetinin yoğunlaştığı bir sınır kuşağıdır. Bölge, tarih boyunca kadim ticaret ve geçiş yollarının kesiştiği bir kavşak olmakla kalmamış; Sovyetler Birliği döneminde, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında, güvenlik söylemleri, nüfus mühendisliği ve ideolojik homojenleştirme girişimlerinin çakıştığı bir saha hâline gelmiştir. Günümüzde yaklaşık otuz milyon nüfusun ve elliden fazla dilin bir arada bulunduğu bu mozaik, kuzeyde Rusya Federasyonu'na bağlı yedi özerk cumhuriyeti; güneyde ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kapsamaktadır.

Bu geniş coğrafyanın merkezî düğüm noktalarından biri olan Ahıska bölgesi, tarihsel olarak Türkiye'nin kuzeydoğusu ile Ermenistan'ın kuzeybatısı arasında; günümüzde ise Gürcistan'ın güneybatısındaki Samtshe-Cavahetya idari birimi içinde konumlanır. Ahıska, Adigön, Aspindza, Ahılkelek ve Bogdanovka merkezleriyle iki yüze aşkın köyü içine alan bu sınır havzası, II. Dünya Savaşı boyunca Kızıl Ordu'ya yoğun insan gücü sevk etmiştir. Yalnızca Ahıska Türklerinden yaklaşık 40.000 erkeğin farklı cephelerde görev yapması (Bugay, 1995; Beyer, 2010), bölgenin savaş ekonomisi ve mobilizasyon rejimleriyle ne ölçüde eklemlendiğini göstermektedir. Ne var ki savaş sürerken, Kasım 1944'te aynı topluluğun ailelerinin topyekûn sürgün edilmesi, devlet-toplum ilişkisinde "sadakatin bedeli"ni görünür kılan derin bir tarihsel paradoksu açığa çıkarmıştır. Bu makale, söz konusu paradoksu hem arşiv belgeleri hem de tanıklık anlatıları üzerinden yeniden değerlendirerek 1944 sürgününü, "güvenlik" söylemine dayalı bir meşrulaştırma zarfına yerleştirilmiş demografik mühendislik ve yeniden tertip projesi olarak yorumlar (Martin, 2001; Polian, 2004; Slezkine, 1994; Uravelli, 2009).

Çalışmanın analitik çerçevesi iki temel iddiaya dayanır. İlk olarak, Ahıska sürgünü dar anlamda bir "güvenlik tedbiri" değil; Türkiye sınır kuşağında etnik bileşimi yeniden tertip etmeye dönük kasıtlı bir nüfus mühendisliği hamlesidir. İkinci olarak, cephede belgelenen bağlılık -maddi kayıplar, madalyalar ve hizmet kayıtlarıyla somutlaşsa dahi- sınır siyaseti ve ideolojik hedefler karşısında değersizleşmiş; sadakat, güvence üretmek yerine kolektif cezalandırmanın meşrulaştırıldığı bir bağlama evrilmiştir.

Bu bağlamda makale, arşiv malzemesi, ikincil literatür ve birinci el tanıklıkları karşılaştırmalı biçimde üçgenleyerek seferberliğe alınma süreçlerini, cephedeki kullanım biçimlerini ve 1944 sürgününün tasarım–icra–sonuç zincirini çözümlemeye çalışır. Bulgular, savaş sonrası eve dönebilenlerin eski yerleşimlerine girişinin çoğu zaman engellendiğini; boşaltılmış köyler ve dağılmış hanelerle karşılaşanların Orta Asya'da aile iz sürüşüne mecbur bırakıldığını göstermektedir. Böylece "sadakatin bedeli", yalnızca mekânsal yerinden edilme değil; aynı zamanda itibarın ve yurttaşlık onurunun aşınmasına varan çok katmanlı bir kayıp olarak somutlaşır.

Sovyet bağlamında İkinci Dünya Savaşı, askerî mücadelenin ötesinde, iç güvenlik ve nüfus politikalarının yoğunlaştırıldığı bir dönemi imler (Polian, 2004). Stalin yönetimi, savaşın yarattığı olağanüstü koşulları fırsata çevirerek sınır bölgelerindeki çeşitli toplulukları zorunlu göçe-sürgüne tabi tutmuş; bu nüfusları Orta Asya ve Sibirya'daki iskân alanlarına dağıtmıştır. "Tahliye", "kaçakçılık" ve "casusluk eğilimi" gibi idari terimler, gerçekte etnik homojenleştirme hedeflerini perdeleyen meşrulaştırıcı bir sözlük işlevi görmüştür (Slezkine, 1994). 14 Kasım 1944'te başlatılan Ahıska sürgünü bu politikanın tipik bir tezahürüdür: 220 köyün tek bir operasyon dizisinde boşaltılması, 91.095 kişinin Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sevki ve boşalan yerlere Ermeni ve Gürcü nüfusun

yerleştirilmesi, Türkiye sınırında yeni bir demografik düzen kurma stratejisini açık biçimde yansıtır (Bugay, 1995; Bugay & Gonov, 1998).

Bu vakayı ayırt eden düğüm noktası, askerî sadakat ile kolektif cezalandırmanın eş zamanlılığıdır. Yaklaşık 40.000 Ahıskalı erkeğin Kızıl Ordu'da savaşmış olması, önemli bir bölümünün cesaret nişanlarıyla onurlandırılması ve tahminen yarısının cephelerde hayatını kaybetmesi ya da kayıp sayılması, sadakatin devlet nezdinde beklenen korumayı üretmediğini; tersine aynı dönemde ailelerin sürgününe zemin hazırlayan güvenlikçi–jeopolitik bir okumanın belirleyici olduğunu gösterir. Savaştan dönebilenlerin önemli bir kısmının eski yerleşim yerlerine girişi engellenmiş; yurda ulaşabilenler ise çoğu kez boşaltılmış köyler ve dağılmış hanelerle karşılaşmıştır. Bu nedenle pek çoğu, aile bireylerinin izini sürmek üzere Orta Asya Sovyet cumhuriyetlerinde zorlu bir arayışa yönelmiştir (Zeyrek, 2006). Sürgün sonrasında NKVD kayıtlarında saptanan ikincil yönlendirmeler 1946-1947 yıllarında terhis edilip köylerine dönen yaklaşık 3.180 kişinin Gürcistan'dan yeni yerleşim yerlerine sevki- kopuşun bir defalık idari işlem değil, izleri yıllara yayılan bir toplumsal dağılma süreci olduğunu teyit eder (İRİRAH, F.2; Bugay & Gonov, 1998).

Literatürde Kırım Tatarları, Kuzey Kafkasya halkları ve Volga Almanları üzerine kapsamlı bir araştırma birikimi bulunmakla birlikte (Williams, 2001), Ahıska Türklerinin savaş dönemi askerî deneyimi ile eş zamanlı sürgün arasındaki ilişki görece sınırlı biçimde ele alınmıştır. Özellikle sadakatin "güvence" üretmek bir yana, sınır kuşağında etnik-jeopolitik hedefler uğruna nasıl değersizleştirildiği yeterince görünür kılınmamıştır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu kısmen gidermeyi amaçlayarak Ahıska sürgününü kolektif cezalandırma ve etnik mühendislik literatürlerinin kesişiminde "sadakat paradoksu" kavramsallaştırmasıyla konumlandırmaktadır.

Makalenin amacı iki katmandan oluşur: (i) arşiv belgeleri (GKO kararları, Beria raporları, NKVD/İçişleri "özel iskân" kayıtları), ikincil literatür ve Hamza Gülelioğlu örneğinde birinci el sözlü tarih anlatılarını üçgenleyerek, 1944 sürgününün tasarımını, icrasını ve sonuçlarını güvenlik söyleminin ötesinde açıklamak; (ii) bu tarihsel tecrübenin toplumsal hafızada yarattığı "çifte travma"yı-cephe kayıplarını izleyen sürgün travmasını- analitik bir dille görünür kılmak. Böylece Ahıska örneği, savaş ve güvenlik söylemlerinin sınır bölgelerinde nüfus tertibine tercüme edildiği kurumsal mantığı ve bunun insanî sonuçlarını birlikte kavramaya imkân veren özgün bir vaka olarak tartışmaya açılmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve

Stalin dönemi sürgün politikaları, sosyal bilim literatüründe çoğunlukla kolektif cezalandırma ve devlet şiddeti kavramlarıyla açıklanır (Polian, 2004). Bu yaklaşım, belirli etnik ya da toplumsal grupların bireysel suçlardan bağımsız biçimde, sırf kimlikleri nedeniyle topluca cezalandırıldıklarını vurgular. Kırım Tatarları, Kuzey Kafkasya Halkları ve Volga Almanları örneklerinde görüldüğü gibi (Williams, 2001), sadakat ya da bireysel kahramanlıklar, devletin kolektif cezalandırma mekanizmalarını durdurmamıştır. Ahıska Türkleri vakası bu çerçeveyi daha da görünür kılar: Cephede savaşarak sadakatini kanıtlayan bir topluluk dahi potansiyel tehdit olarak kodlanmış ve zorunlu göçe tabi tutulmuştur (GARF, 1944).

Bu bağlamda çalışmanın merkezinde "sadakat paradoksu" yer almaktadır. Paradoks, devletin güvenlik söylemleri ile toplulukların pratikteki bağlılıkları arasındaki uyumsuzluğu ifade eder. Ahıska Türkleri, Sovyet devletine askerî sadakat göstermiş; ancak aynı devlet bu sadakati görmezden gelmiş, hatta sadık bireyleri dahi "tehdit" kategorisine yerleştirmiştir (Beyer, 2010). Bu durum, rasyonel güvenlik hesaplarından ziyade ideolojik ve demografik kaygıların belirleyiciliğine işaret eder (Martin, 2001).

Sovyet sürgün politikalarını açıklayan bir diğer kuramsal eksen etnik mühendisliktir. Terry Martin'in (2001) "affirmative action empire" yaklaşımında vurguladığı üzere, Sovyet yönetimi etnik grupları yalnızca kültürel özneler olarak değil, aynı zamanda devlet stratejisinin yeniden kurgulanacağı

demografik değişkenler olarak ele almıştır. Ahıska Türklerinin Türkiye sınırından uzaklaştırılması ve boşalan yerlere Ermeni ile Gürcü nüfusun yerleştirilmesi, bu mühendislik stratejisinin tipik bir örneğidir (Bugay & Gonov, 1998). Dolayısıyla sürgün, kısa vadeli bir askerî "tedbir"den çok, uzun vadeli demografik yeniden tertip girişimidir (Slezkine, 1994).

Ahıska Türkleri vakası yalnızca bir zorunlu göç-sürgün olayı değil, aynı zamanda kolektif travma üreten bir tarihsel kırılmadır. Savaş sonrası eve dönen askerlerin boş köylerle karşılaşmaları bireysel düzeyde "eve dönüş travması"nı, topluluk düzeyinde ise "çifte travma"yı (hem savaş hem sürgün) tetiklemiştir (Devrisheva, 2011). Bu olgu, diaspora çalışmalarında şu kuramsal tezi besler: Sürgün, yalnızca mekânsal yerinden edilme değil; aynı zamanda kimliğin ve aidiyetin parçalanması anlamına gelir (Beyer, 2010).

Bu makale, zorunlu göç-sürgün literatürüne üç düzeyde katkı sunmayı hedeflemektedir:

1. *Devlet Stratejisi:* Güvenlik söylemleri ile etnik mühendislik arasındaki ilişkiyi somutlaştırmak (Martin, 2001; Polian, 2004).

2. *Sadakat–Cezalandırma Çelişkisi:* Devletin sadık toplulukları dahi "tehdit" olarak kodlayabildiği tarihsel bir örneği çözümlemek (GARF, 1944).

3. *Toplumsal Bellek:* Sürgün deneyiminin bireysel travmalar ile kolektif kimlik arasında nasıl bir süreklilik ve aktarım yarattığını tartışmak (Devrisheva, 2011).

3. Yöntem

Çalışma, betimleyici–yorumlayıcı bir tarihsel sosyoloji yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Temel araştırma sorusu, Kızıl Ordu'da yüksek düzeyde askerî sadakat göstermiş Ahıska Türklerinin ailelerinin 1944'te sürgün edilmesinin, Sovyet devletinin güvenlik söylemi ile etnik mühendislik stratejisi arasındaki ilişkiyi nasıl görünür kıldığıdır. Bu bağlamda, çok kaynaklı belge analizi, sözlü tarih ve ikincil literatür birlikte kullanılmış; bulgular üçgenleme yoluyla doğrulanmıştır (Martin, 2001; Polian, 2004).

Birincil kaynaklar arasında Devlet Savunma Komitesi (GKO) kararları, Lavrentiy Beriya'nın Stalin'e gönderdiği raporlar ve NKVD'nin sürgün ile iskâna ilişkin kayıtları yer almaktadır. Bu belgeler, sürgünün idari tasarımını ve güvenlik gerekçelerinin nasıl formüle edildiğini ortaya koymak üzere metin tenkidi (dış/iç eleştiri) ve bağlamsal okuma ilkeleriyle incelenmiştir (GARF, 1944; Şiyan, 1949). Belgelerde geçen "tahliye", "kaçakçılık" ve "casusluk" gibi terimler, devletin meşrulaştırma stratejilerini çözümlemek amacıyla eleştirel söylem analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir (Slezkine, 1994).

Çalışmada sözlü tarih anlatıları da merkezî bir yer tutar. Kızıl Ordu'da savaşmış Ahıskalı asker Hamza Gülelioğlu'nun aile hikâyesi, cephe deneyimi ile sürgün travmasının kesişimini görünür kılan bir örnek olay olarak ele alınmıştır (Devrisheva, 2011). Anlatılar, arşiv kayıtlarıyla karşılaştırmalı biçimde okunmuş; doğrulanabilir kısımlar tarihsel belgelerle çapraz kontrol edilmiş ve üçgenleme ile bağlama yerleştirilmiştir (Beyer, 2010).

Bunlara ek olarak ikincil literatür taraması ile Ahıska Türkleri vakası, Kırım Tatarları, Çeçen-İnguşlar ve Volga Almanları gibi diğer sürgün topluluklarla karşılaştırmalı bir çerçevede konumlandırılmıştır. Bu yaklaşım, sürgünün, güvenlik gerekçelerinin ötesinde demografik ve ideolojik boyutlarını açığa çıkarmaktadır (Williams, 2001; Martin, 2001). Yöntemsel bütünlük hem devlet belgeleri hem de bireysel tanıklıklar üzerinden "sadakat paradoksu"nun kavramsallaştırılmasını ve bulguların geçerlik-güvenirlik ilkeleri doğrultusunda temellendirilmesini mümkün kılmıştır.

4. Literatür Değerlendirmesi

Sovyet sürgün politikaları literatürü, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında devletin güvenlik söylemleri ile etnik mühendislik stratejilerinin iç içe geçtiğini vurgular. Terry Martin'in *The Affirmative Action Empire'ı* (2001), etnik grupların Sovyet kurumsal düzeni içinde nasıl kategorize edilip yönetildiğine dair kavramsal bir çerçeve sunarken; Yuri Slezkine'in "*The USSR as a Communal Apartment"* makalesi (1994), etnik farklılıkların eş zamanlı biçimde teşvik ve sınırlandırılmasına dayalı paradoksal mimariyi ortaya koyar. Pavel Polian'ın *Against Their Will* (2004) çalışması ise zorunlu göçlerin tarihsel-coğrafi yayılımını ayrıntılı biçimde belgelendirerek kitlesel yer değiştirmelerin ölçeğini görünür kılar. Bu kuramsal üçlü, Ahıska Türklerinin 1944 sürgününü anlamak için sağlam bir arka plan sağlar (Martin, 2001; Slezkine, 1994; Polian, 2004).

Arşiv tabanı bu tartışmayı somutlaştırır. GARF'ta (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi) yer alan dosyalar, sevk ve iskânın idari tasarımını ve gerekçelendirme dilini açığa çıkarır (GARF, F.A-327, Op. 2, D.721, s. 85). İRİRAH (Rus Tarihi Enstitüsü Arşivi) kayıtları, savaş sonrasında dahi süren ikincil yönlendirmeler ve "özel iskân" rejiminin sürekliliğine işaret eder (İRİRAH, F.2, R.VI, Op.13, D.26, s. 5). RGASPI fondları, karar alma süreçlerinin parti-devlet düzeyindeki mantığını izlemeye imkân tanır (RGASPI, F.644, Op.1, L.6, 151-153). TsAMO'daki (Savunma Bakanlığı Merkez Arşivi) personel ve cephe kayıtları, mobilizasyon ve kayıplar bağlamında askerî veriyi tamamlar (TsAMO, F.209, Op.1091, D.4, s. 219; F.209, Op.999, D.501, s. 365-367). Savaş yıllarındaki emirnameler ve düzenlemeler de (Prikazı Narodnogo Komissara Oboronı SSSR, 1941-1942, *Voennaya literatura*, F.4, Op.11, D.67, L.91–93) güvenlikçi terminolojinin kurumsal zeminini gösterir. NKVD'nin "Özel İskân Yerleri Raporu" (Şiyan, 1949) sürgün sonrası yönetim rejimini; GARF ve parti fondlarıyla birlikte okunduğunda ise sevk-idare zincirinin işleyişini ayrıntılandırır.

Demografik ve askerî bağlam literatürü, zorunlu göçlerin nüfus yapısına ve savaş kayıplarına etkisini sayısal olarak kavrar: Ediev'in deportasyonların demografik sonuçlarına ilişkin çalışması (2003), Krivoşeev ve meslektaşlarının Kızıl Ordu kayıplarına dair istatistik derlemesi (1993) ve Meltyukhov'un savaşın erken evresine dair değerlendirmeleri (2000) bu çerçeveyi tamamlar. Stalin'in savaş söylemleri (2002) ile resmî emir ve raporlar birlikte okunduğunda, güvenlik gerekçelendirmesinin siyasal-ideolojik hedefleri nasıl örttüğü daha berrak görünür (Stalin, 2002; Prikazı NKO, 1941-1942).

Ahıska Türkleri özelinde literatür görece sınırlı olmakla birlikte, temel başvuru eserleri mevcuttur. Bugay'ın erken dönemdeki çalışmaları (1994; 1995), sevk-idare belgelerini ve karar süreçlerini yayımlayarak 1944 operasyonunun idari mantığını görünür kılar; Bugay & Gonov (1998) ise Kafkasya'daki toplu sevklerin karayolu-demiryolu "eşelon" mantığı içinde nasıl kurgulandığını karşılaştırmalı bir ufka taşır. Zeyrek (2006) Türkçe literatürde konuyu geniş bir okur kitlesine tanıtan başlıca katkılardan biridir. Beyer (2010), Orta Asya'daki Ahıskalıların aidiyet, yurttaşlık ve gündelik stratejilerine odaklanarak sürgün-sonrası topluluk dinamiklerini inceler; ancak savaş dönemi askerî sadakati ile eş zamanlı sürgün arasındaki tarihsel bağa yalnızca dolaylı biçimde temas eder. Uravelli (2009) resmî belgelerde sürgünün izini sürerken; Fuller (1986) ve Gurbanov (1990) dönemin basın ve kamuoyu yansımalarını belgeleyerek uluslararası ve bölgesel algının izlerini kayda geçirir. Karşılaştırmalı ufuk bakımından Williams (2001) Kırım Tatarları örneğinde diaspora oluşum süreçlerini ayrıntılandırır; Kuzey Kafkasya topluluklarına dair Kotov (1994) ve deportasyonların bileşik demografik etkilerine dair Ediev (2003) bulguları, Ahıska vakasını kıyaslamalı yerleştirme olanağı sağlar.

Bu çok katmanlı kaynak zemini, makalede kullanılacak üçgenlemeyi mümkün kılar: parti-devlet ve güvenlik bürokrasisinin metinleri (GARF; RGASPI; İRİRAH; Şiyan, 1949), askerî-idari düzenlemeler ve kayıtlardan gelen nicel veri (TsAMO; Prikazı NKO, 1941-1942; Krivoşeev vd., 1993) ile sözlü tarih ve saha temelli çalışmalar (Devrisheva, 2011; Beyer, 2010) birlikte okunduğunda, 1944 sürgününün

yalnızca "güvenlik" saikiyle açıklanamayacak yeniden-tertip (reordering) boyutu belirginleşir. Bu okuma, sınır kuşağında etnik bileşimin yeniden kurgulanmasını hedefleyen daha uzun erimli bir stratejiye işaret eder (Martin, 2001; Polian, 2004; Bugay & Gonov, 1998).

Siyasal düzlemdeki normatif yeniden değerlendirmeler de tarih yazımını destekler: Boris Yeltsin'in 24 Şubat 1994'te Federal Meclis'te yaptığı konuşmada sürgün politikaları için resmî özür beyanı, bu uygulamaların Sovyet tarihindeki gayrimeşru niteliğinin devlet diliyle tanınmasına örnektir (Yeltsin, 1994). Bu tür metinler, yalnızca hukuki-siyasal hafızayı değil, aynı zamanda tarihsel yorumun etik çerçevesini de besler.

Sonuç olarak mevcut literatür, Ahıska sürgününü çoğunlukla Sovyet güvenlik politikalarının bir uzantısı olarak yorumlama eğilimindedir. Buna karşılık, savaşta aktif görev almış Ahıskalıların belgelenmiş sadakati ile eş zamanlı aile sürgünleri arasındaki ilişki -yani bu makalenin "sadakat paradoksu" olarak adlandırdığı eksen- derinlemesine ve bütüncül biçimde işlenmiş değildir. Bu çalışma, arşiv belgeleri, askerî-idari veriler ve sözlü tarih anlatılarını bir araya getirerek söz konusu boşluğu kapatmayı; 1944 Ahıska sürgününü, güvenlik söylemlerini aşan demografik yeniden tertip ve ideolojik kodlama süreçleri bağlamında yeniden konumlandırmayı amaçlar (GARF, F.A-327, Op.2, D.721, s. 85; İRİRAH, F.2, R.VI, Op.13, D.26, s. 5; RGASPI, F.644, Op.1, L.6, 151-153; TsAMO, F.209, Op.1091, D.4, s. 219; F.209, Op.999, D.501, s. 365–367; Şiyan, 1949; Martin, 2001; Polian, 2004; Slezkine, 1994; Bugay, 1994; Bugay & Gonov, 1998; Beyer, 2010; Zeyrek, 2006; Williams, 2001).

5. Bulgular

Bulgular üç eksen altında sunulmaktadır. Cephede Sadakat bölümünde, Ahıska'dan yüksek seferberlik ve madalya kayıtlarıyla doğrulanan askerî performansın kapsamı ve niteliği gösterilerek "sadakat"in ampirik zemini kurulmaktadır. Sadakatin Cezası-1944 Sürgünü bölümünde, zamanlama-gerekçe uyumsuzluğu, operasyonun planlı-idari mimarisi ve ikame iskân uygulamaları üzerinden sürgünün sınırın demografik yeniden tertibine hizmet eden bir tasarım olduğu ortaya konmaktadır. Eve Dönüşsüzlük ve Çifte Travma bölümünde ise cepheden dönenlerin boşaltılmış yerleşimlerle karşılaşması, özel iskân rejiminin hareketlilik/eğitim/kimlik kısıtları ve "adres belirsizliği"nin bildirim süreçlerini felç edişi, mikro anlatılar eşliğinde kalıcı bir toplumsal yarılma olarak analiz edilmektedir.

5.1. Cephede Sadakat

1930'ların sonunda Kızıl Ordu'da yürürlüğe konan askerî düzenlemeler, Rus olmayan (gayri-Rus) nüfusun askere alınma rejimini belirgin biçimde dönüştürdü. Bu dönüşümün ilk halkası, 1 Eylül 1939 tarihli zorunlu askerlik kanunu ile, milli bölgelerden[2] genç erkeklerin kısmi alımlardan toplu seferberliğe geçişiydi. Savaş öncesi ordunun nicel zafiyetini gidermeyi amaçlayan bu hamle sonucunda Kızıl Ordu mevcudu, 1939'dan 22 Haziran 1941'e dek yaklaşık iki katına çıkarak 4.826.907 personele ulaştı (Krivoşeev, Andronikov & Burikov, 1993; Meltyukhov, 2000). Büyüme, 11 Ağustos 1941 tarihli GKO kararı (459/ss[3]) ile "Piyade ve Süvari Tümenlerinin Oluşturulması"na ilişkin düzenlemeler (RGASPI, F.644, Op.1, L.6, 151-153) ve 16 Mart 1942 tarihli 0052 sayılı NKO emriyle (Prikazı Narodnogo Komissara Oboronı SSSR, 1941-1942, F.4, Op.11, D.67, L.91-93) ivme kazandı. Savaşın dört yılı boyunca 29.574.000 kişi daha silah altına alınarak, deniz kuvvetleri ve kadrolu birlikler dâhil toplam 34.476.700 kişilik bir kuvvet oluşturuldu (Krivoşeev, 1993).

[2] *Natsionalnıye Regionı* kavramı, günümüz Rusya'sında ve Sovyetler Birliği döneminde, millî azınlıklar için oluşturulan bölgesel-idari alanları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu azınlıklar, nüfus bakımından birkaç milyondan birkaç bine kadar değişen ulusları kapsamaktadır. Bu terim, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni oluşturan birlik cumhuriyetleri (Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Estonya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ile bunların sınırları etnik farklılıklar dikkate alınarak belirlenen 20 özerk cumhuriyetini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır.

[3] SS/ Soverşenno Sekretno: Resmî belgelerde "tamamen gizli" anlamında kullanılan bir ibaredir.

İkinci kritik adım, 1938'de bölgesel-millî birliklerin tasfiye edilmesi ve yerlerine exterritorial[4] ilke uyarınca, özerk cumhuriyetlerden alınan erlerin merkezî eğitim birliklerinde toplanmasıydı. Bu uygulama, Rusça öğretimini ve standart askerî talimi hızlandırırken, kısa süreli yerel eğitimlerin yerine yerleşim dışı kışla disiplinini getirdi. Sonuçta Kafkasya ve diğer milli bölgelerden gelen asker adayları, daha uzun süre cumhuriyetleri dışında kalarak silah-sistem eğitimleri aldı ve Rusça konuşan askerî kolektife daha hızlı eklemlendi. Program, Vseobuç[5] (genel askerî eğitim) mekanizmalarıyla da desteklendi.

Savaşın ilk günlerinden itibaren Güney Kafkasya seferberlik havzası etkin biçimde devreye girdi. Sadece 1941 yazında eğitim birliklerine -yedek ve çalışma birlikleri dâhil- bölgeden 85.561 kişi alındı; temmuz ortasına kadar tamamlanan alımlarla toplam 212.721 kişiye ulaşıldı. Bunların 16.939'u komutan, 18.728'i komutan yardımcısı ve 175.876'sı er olarak kayda geçti; 1941 Güney Kafkasya seferberlik planı %99 oranında yerine getirildi (TsAMO, F.209, Op.1091, D.4, s.219). 1943 sonunda ise 1922-1925 doğumlular üzerinden bölgede 1.290.000 kişilik yeni bir çağrı dalgası yürütüldü; bunun 538.025'i Gürcistan, 424.772'si Azerbaycan ve 205.861'i Ermenistan kaynaklıydı (TsAMO, F.209, Op.999, D.501, s.365-367). Bu yoğun alımlar, bölge ekonomisinde ciddi iş gücü daralması yarattı: Örneğin yaklaşık 40.000 askerin Kızıl Ordu'ya gönderildiği Ahıska'da ziraî iş gücü dramatik biçimde azaldı (Gurbanov, 1990).

Güney ve Kuzey Kafkasya kaynakları birden çok taraftan değerlendirildi: (i) bölge askerî bölgelerinin bileşim ve birlik ikmali, (ii) insanî ve maddi kaynaklar kullanılarak yeni tümen teşkili, (iii) diğer ordu birliklerine gönderilmek üzere alım ve temel eğitim, (iv) Vseobuç kapsamında düzenli ordu için sürekli asker yetiştirme, (v) yerel savunma için yardımcı birlikler oluşturma. 22 Haziran 1941'de 1905-1918 doğumlular için genel seferberlik ilan edildi; kısa süre sonra 1922 doğumlular da kapsam dâhiline alındı. Bununla birlikte Güney Kafkasya'da alımın ritmi ve kapsamı, dönemin "millî siyaset"inin gölgesinde ek denetimler ve dil-eğitim koşulları ile şekillendi; kayıt fişlerindeki "eğitimli" notu her zaman fiilî yeterliliğe tekabül etmiyordu.

Ahıska bölgesinden yaklaşık 40.000 erkeğin farklı dönemlerde silah altına alındığı ve piyade, süvari, muharebe destek ve ikmal birliklerine çeşitli cephelerde (Kuzey Kafkasya, Güneybatı, Ukrayna, Doğu Cephesi) dağıtıldığı anlaşılmaktadır (Beyer, 2010; Bugay, 1994). Millî aidiyet temelli güvenilirlik ve dil denetimleri muharip saflara erişimi kimi zaman geciktirse de bireysel ve küçük birlik performanslarında dikkat çekici cesaret örnekleri görülmüş; çok sayıda Ahıskalı asker nişan ve madalyalarla onurlandırılmıştır (Beyer, 2010; Bugay, 1995). Bununla birlikte etnik ve sosyal statüye atfedilen kalıcı güvensizlik, yüksek performansa rağmen bürokratik gözetimi ve yaptırımları tetikleyebilecek bir yapısal şüphe eşiği oluşturmuştur (Martin, 2001; Slezkine, 1994; Stalin, 2002).

Cephedeki yüksek kayıplar (Bugay, 1995) Ahıska toplumunun seferberlik yükünü nicel olarak görünür kılarken, sürgün siyaseti bu yükü bellek düzeyinde daha da ağırlaştırdı. 1944 sonrasında, savaşta hayatını kaybedenler hakkında düzenlenen ölüm tebliğlerinin sürgün nedeniyle ortaya çıkan adres belirsizlikleri yüzünden ailelere ulaşamaması, bildirim mekanizmalarının bizzat iskân rejimi tarafından işlevsizleştirildiğini göstermektedir (Şiyan, 1949; Polian, 2004). Bu kesişim -cephede belgelenmiş sadakat ile eş zamanlı aile sürgünü- makalenin merkezî kavramı olan "sadakat bedeli/paradoksu"nun askerî-idari düzlemdeki en somut tezahürüdür.

[4] Extraterritoriality: Bölge dışı. Bulunduğu ülkenin yasaları dışında kalan bölge.
[5] Vseobşçeye Voyennoye Obuçeniye (Genel Askerî Eğitim): Sovyetler Birliği'nde uygulanan zorunlu askerî eğitim sistemidir.

5.2. Sadakatin Cezası – 1944 Sürgünü

Araştırma tespitleri, 1944 sonbaharında icra edilen Ahıska sürgününün "acil askerî gereklilik"ten ziyade, Türkiye sınır kuşağında planlı bir demografik yeniden tertip girişimi olarak kurgulandığını göstermektedir. 31 Temmuz 1944 tarihli GKO 6279/ss kararıyla hazırlıkları başlatılan operasyon, 14-26 Kasım 1944 arasında sahaya yansımış; tek bir sevk-idare planı içinde 220 köy boşaltılmış ve 91.095 kişi Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki iskân bölgelerine gönderilmiştir (GARF, 1944; Bugay & Gonov, 1998; Polian, 2004). Dönemin Halk İçişleri Komiseri L. Beriya'nın 28 Kasım 1944 tarihli gizli raporu, tahliyenin "düzenli ve olaysız" tamamlandığını, sınır güvenliğinin "azami takviye" edildiğini ve boşalan yerlere yaklaşık 7.000 hanenin (Ermeni ve Gürcü) yerleştirilmesinin öngörüldüğünü kayda geçirir. 2 Aralık 1944 tarihli yazışma ise operasyonda görev alan personele nişan/madalya tevcihini önerir (GARF, 1944). NKVD Özel İskân Yerleri Başkanlığı'nın 1949 tarihli derlemesi, "Türk" kategorisini (Hemşin ve Kürtleri de içerecek biçimde) 94.955 kişiyle teyit ederek hem kapsama hem de iskân rejiminin sürekliliğine işaret eder (Uravelli, 2009; Şiyan, 1949).

Operasyonun meşrulaştırma dili, "kaçakçılık", "casusluk potansiyeli" ve "Türkiye istihbaratıyla bağ" gibi suçlamalar etrafında örülmüştür. Ancak Kursk sonrasında stratejik inisiyatifin Kızıl Ordu'ya geçmesi (1943) ve 1944 yazı itibarıyla geniş alanların geri alınmış olması, söz konusu topluluğun hemen tahliyesini zorunlu kılan operasyonel baskıyı zayıflatır. Zamanlama-kapsam uyumsuzluğu, sürgünün etnik mühendislik mantığıyla okunmasını güçlendirir (Martin, 2001; Slezkine, 1994; Bugay, 1995; Polian, 2004).

Sürgünün demografik ve sosyo-ekonomik sonuçları karşılaştırmalı literatürde ayrıntılandırılmıştır. Kuzey Kafkasya halklarının yerinden edilmesi üzerine ilk sistematik değerlendirmeler Kotov'da (1994), sürgünlerin bileşik demografik kayıpları ise Ediev'de (2003) yer alır. Çalışmalar, sürgünlerin bazı toplulukları yok olma tehdidi ile yüz yüze getirdiğini; idari-toprak sınır düzenlemeleriyle birlikte yeni etnik gerilimlerin zeminini oluşturduğunu ortaya koyar. Bölge ekonomisi düzeyinde hayvancılık, tarım ve geleneksel zanaatların sekteye uğradığı, Güney Kafkasya özelinde ise Ahıska Türklerinin sürgünüyle yaklaşık 220 köyün boşalmasının etno-ekonomik yapıyı kökten dönüştürdüğü tespit edilmektedir (Kotov, 1994; Ediev, 2003; Bugay & Gonov, 1998). Toplamda, belgelenmiş cephe sadakati ile eş zamanlı aile sürgünü arasındaki bu kesişim, makalenin kavramsallaştırdığı "sadakat paradoksu"nun en görünür tezahürünü oluşturur: Savaşın yükünü taşıyan bir topluluğun bağlılığı, sınır siyaseti ve ideolojik hedefler karşısında güvence üretmemiş; tam tersine, kolektif cezalandırmanın meşrulaştırıldığı bir bağlama evrilmiştir (GARF, 1944; Şiyan, 1949; Martin, 2001; Polian, 2004).

Neticede Ahıska vakası, cephede kanıtlanan sadakatin sınır siyasetinin soğuk hesabında nasıl hükümsüzleştirildiğini gösterir. 1944 sürgünü bir "güvenlik önlemi" değil, yurttaşlığı askıya alan demografik bir yeniden tertiptir; bedeli yalnızca haritada değil, hafızada ve onurda ödenmiştir. Bu bedeli teşhis etmek, hem tarihsel adalet talebinin dilini kurmak hem de bugünün politika tasarımlarına eleştirel bir eşik koymaktır.

5.3. Eve Dönüşsüzlük ve Çifte Travma

Bu bölüm, cephede kanıtlanan sadakatin savaş sonrasında "eve dönüş" imkânını nasıl fiilen askıya aldığını ve travmayı iki katmanda -cephe kayıpları ile eşzamanlı sürgün- nasıl ürettiğini inceler. "Eve dönüşsüzlük" burada yalnızca boşaltılmış köyler ve dağıtılmış hanelerle sınırlı bir mekânsal kopuş değil; adres belirsizliği nedeniyle kesilen ölüm tebliğleri (Zeyrek, 2006), özel iskân rejiminin hareketlilik, eğitim ve kimlik üzerindeki uzun süreli kısıtları (Şiyan, 1949; Polian, 2004) ve aile iz-sürüşünü yıllara yayan bürokratik engellerin toplamıdır. Hamza Gülelioğlu'nun hat boyunca uzanan arayışı gibi mikro anlatılar (Devrisheva, 2011), yerel dayanışmanın anlık imkânları ile devletin disiplin edici

mekanizmalarının eş zamanlılığını görünür kılar; böylece Ahıska örneğinde "çifte travma", bireysel biyografilerde somutlaşan, toplumsal bellekte kalıcı bir yaraya dönüşür.

Çalışma sırasında tespit edilenlerin en belirgin yönü, askerî sadakat ile kolektif cezalandırma arasındaki açık çelişkidir. Güney Kafkasya savaş boyunca yoğun bir asker ikmal havzası olmuş; yalnızca Ahıska Türklerinden yaklaşık 40.000 erkek Kızıl Ordu saflarına katılmış ve kayda değer bir kısmı madalyalarla onurlandırılmıştır. Buna karşın, Alman işgalini yaşamamış ve iş birliği isnadı taşımayan bu topluluğun aileleri sürgüne tabi tutulmuş; cepheden dönen askerler boşaltılmış köyler ve dağıtılmış haneler ile karşılaşmıştır. Savaşta hayatını kaybedenlere ilişkin ölüm tebliğlerinin, Kasım 1944 sonrasında "adres belirsizliği" nedeniyle kesintiye uğraması, resmî bildirim mekanizmalarının bizzat sürgün politikası tarafından işlevsizleştirildiğini gösterir (Zeyrek, 2006).

Mikro tarihsel düzeyde Hamza Gülelioğlu'nun anlatısı bu çelişkiyi somutlaştırır. 1922 doğumlu Gülelioğlu 1942'de askere alınır, altı yıl cephede savaşır ve 1948'de Ahıska'ya döndüğünde ıssız sokaklar ve boş evlerle karşılaşır; ailesinin Orta Asya'ya sürüldüğünü sonradan öğrenir. Onu, Tiflis'ten Bakü'ye, Hazar'ı geçerek Krasnovodsk-Aşkabat-Taşkent-Almatı hattına uzanan uzun bir iz sürüş bekler; yolda yerel halkın "şapkayla yol parası" toplayarak sağladığı enformel dayanışma, onur kırıcı bir eşikte tek dayanak olur (Devrisheva, 2011). Onun yaşam öyküsü, eve dönüş travması ile sürgün travmasının nasıl iç içe geçtiğini ve toplumsal hafızada derin bir "çifte travma" bıraktığını göstermektedir. Aşağıdaki birinci ağız tanıklık, makro örüntüyü mikro düzeyde görünür kılar. Bu anlatı, Ali İbragimov'un aktarımına dayanan ve babası Hamza Gülelioğlu'na (1922-2007) ait birinci ağız tanıklıktır:

> "*Babam Hamza Gülelioğlu, 12 Ocak 1922'de Ahıska'nın Aspinza ilçesine bağlı Kunsa köyünde doğdu. 1942'de askere alındı; altı yıl askerlik yaptı. O süre boyunca ailesinden kimse ne yüzünü görebildi ne de bir mektubunu okuyabildi. 1948'de askerlik bitince Gürcistan'ın yolunu tuttu. 15 Kasım 1944'te ailesinin sürgün edildiğinden haberi yoktu; kendisi sürgünü yaşamamıştı. Askerden dönünce onu bomboş evler ve ıssız sokaklar bekledi. Cephelerden sürgüne…*
>
> *Ailesiyle ilgili haberi Aspinza'ya yakın askerî kontrol noktasında Azerbaycanlı bir binbaşıdan öğrendi. Binbaşı ona sürgünü anlattı ve 'Tiflis'e, oradan trenle Bakü'ye; feribotla Krasnovodsk'a, sonra Aşkabat'a gideceksin. Aileni Orta Asya'da arayacaksın' dedi. Tren istasyonlarında bekleyenlere başına gelenleri anlatınca yerli halk bir şapka gezdirip yol parası topladı. 'Kendilerinin de ekmek parası yoktu ama bana yardım ettiler' diye hep anlatırdı.*
>
> *Aşkabad'dan Taşkent'e ulaştığında evraklarını alıp yerine bir belge verdiler: 'Akrabalarını bulduğun yerde bunu voenkomat'a verirsin; biz evraklarını yollarız' dediler. Oradan Almatı'ya geçti; kimseyi bulamadı. Zira Ahıska Türkleri 1945'ten itibaren NKVD'nin sıkı kontrolü altında yaşamak zorundaydı: on iki yıl boyunca ayrı düşmüş akrabaların buluşması, bir köyden diğerine gitmek, yüksek tahsil görmek, Türk kimliğini kamusal alanda taşımak yasaktı.*
>
> *Almatı'da parasız kaldı; üzerindeki kıyafetleri satıp yola devam etti. Taldıkorgan'a vardığında komendant tarafından bir köye yerleştirildi; bir yıl kolhozda çalıştı. 1949'da evlendi; bir odalı evleri vardı-ortada bir soba, iki kaşık, bir kazan… Başka bir şeyleri yokmuş.*
>
> *Bir gün kolhoz tarlasında çalışırken genç bir çocuk (Sovyet zamanında her sene eylül-ekim aylarında lise ve üniversite öğrencileri hasat toplamak için yardım amaçlı kolhozlarda çalıştırılırdı) görmüş. Bakmış ki çocuk, Kunsa'dan bir komşusunun aynısı. Yanına gidip tanışmış; 'Sen nerelisin, annen baban kim?' diye sormuş. Çocuğun verdiği cevaplar üzerine babam bir mektup yazmış, çocuğun eline vermiş; mektubu mutlaka babasına vermesini rica etmiş. Mektubu okuyan çocuğun babası, amcamı bulup mektubu kendisine ulaştırmış. Amcam, 1949 yılında komendanttan izin alıp babama gelmiş. Babam ailesini bu şekilde bulmuş; yani tesadüfen…*
>
> *Ailesine bu kadar yakınken, en çok ağladığı ve özlediği annesini görmek nasip olmamıştı. Annesi çok hasta, yatalakmış. Amcam o mektubu eline verdiğinde, annem 'Hamza'm, yaşıyormuşsun…'*

> *diyerek mektubu yüreğine bastırmış ve o gün hayata veda etmiş. Sonra yerleşmeler, taşınmalar… Babamın sekiz çocuğu oldu; torunlar, torun çocukları…*
>
> *28 Ağustos 2007 yılında babam rahmetli oldu; 85 yaşındaydı. Ahıska'yı çok özlüyordu. 2007 yılında Kafkasya'ya gittim; babamın oturduğu evi buldum. Gürcü komşusu Gogi vardı; onu bulup babamla telefonda konuşturmuştum. Gogi yanımda oturmuş ağlıyordu; babam da telefonun öbür ucunda… Babam gitmek ve oraları görmeyi çok istiyordu ama nasip olmadı, Allahu Teâlâ buyurmadı*." (Devrisheva, 2011; bkz. Foto 1)

Bu anlatı, hem mekânsal hat (Tiflis-Bakü-Krasnovodsk-Aşkabat-Taşkent-Almatı) hem de kurumsal temaslar (voenkomat, komendant, kolhoz) üzerinden 1944 sonbaharında işletilen tahliye/iskân coğrafyasını bire bir doğrular (Bugay & Gonov, 1998). "Şapkayla yol parası" ayrıntısı, altı yıl cephede savaşmış -çoğu kez madalyalarla onurlandırılmış- bir askerin, eve dönüşte yol masrafını dahi karşılayamayacak ölçüde yoksun bırakılmasını görünür kılar; bu, kolektif cezalandırmanın yalnızca mekânsal yerinden etme değil, aynı zamanda itibar ve haysiyet kaybı üreten bir toplumsal yoksunlaştırma rejimine dönüştüğünü gösterir (Polian, 2004; Beyer, 2010; Devrisheva, 2011).

Sürgün sonrasında uygulanan özel iskân rejimi, 12 yıla varan bir süre boyunca hareketliliği, yükseköğrenimi ve etnik kimliğin kamusal ifadesini sistematik biçimde sınırladı (Şiyan, 1949; Polian, 2004). 1946-1947 yıllarında yaklaşık 3.180 kişinin kendi imkânlarıyla yeni yerleşim yerlerine yönlendirilmiş olması, parçalanmış ailelerin iz sürme girişimlerinin idari kayıtları yarıp geçtiğini ve sürgünün bir defalık bir "tasfiye" değil, süreğen bir toplumsal dağılma ürettiğini gösterir (Şiyan, 1949).

Son olarak, dönemin hukuk dışı niteliğine ilişkin gecikmiş resmî farkındalık da bu bulgularla uyumludur: Boris Yeltsin'in 24 Şubat 1994'te Federal Meclis'te sürgün politikaları için özür beyanı, kolektif cezalandırma pratiklerinin Sovyet/Rus siyasal hafızasında "utanç verici" olarak kodlandığını teyit eder (Yeltsin, 1994). Bütün bu veriler bir arada değerlendirildiğinde, Ahıska Türkleri sürgünü, sadakat paradoksunu örnekleyen tipik bir vaka olarak belirginleşir; "güvenlik" söylemi, sınır kuşağında etnik bileşimi dönüştürmeye dönük bir devlet stratejisini örtüleyen baskın bir meşrulaştırma mekanizması olarak görünür hâle gelir (Martin, 2001; Polian, 2004; Slezkine, 1994).

5. Değerlendirme ve Öneriler

Bu çalışma, Ahıska sürgününü "acil askerî güvenlik" gerekçesinden ziyade, Türkiye sınır kuşağının demografik yeniden tertibi olarak konumlandırır. Zamanlama kritik ipucudur: Kursk sonrasında inisiyatifin Kızıl Ordu'ya geçmesi ve 1944 yazından itibaren geniş alanların Sovyet denetimine girmesi, sınır hattındaki toplulukların derhâl tahliyesini zorunlu kılan bir operasyonel baskıyı zayıflatır. Bu bağlamda arşiv dilinde öne çıkan "tahliye", "kaçakçılık" ve "casusluk potansiyeli" gibi kategoriler, meşrulaştırıcı söylem olarak çalışarak, asıl hedefi-sınırın etnik bileşimini kalıcı biçimde dönüştürmeyi örtüler (Martin, 2001; Slezkine, 1994; GARF, 1944; Polian, 2004; Bugay & Gonov, 1998).

Analitik açıdan belirleyici kavram "sadakat paradoksu"dur. Yüksek seferberlik ve cephe performansı, sınır siyaseti bağlamında güvenceye dönüştürülememiş, tersine "tehdit kodlaması"nın hammaddesine çevrilmiştir. Sınır kuşağı bir şüphe üretim rejimi gibi çalışmış; sadakat, dönüştürülebilir siyasal sermaye olmaktan çıkıp toplu cezalandırmayı tetikleyen bir risk göstergesine dönüşmüştür. Bu, Sovyet sürgün rejiminin yapısal mantığıyla -suçun bireyde değil, etno-topluluk kimliğinde varsayılması ve yaptırımın buna göre toplu uygulanmasıyla- örtüşür (Polian, 2004; Martin, 2001).

Mikro anlatılar bu mantığın insanî bedelini görünür kılar. Hamza Gülelioğlu'nun iz sürüşü, "şapkayla yol parası" sahnesi ve ölüm tebliğlerinin "adres belirsizliği" nedeniyle kesintiye uğraması, yaptırımın yalnızca yerinden etme değil, aynı zamanda yurttaşlık onuru ve haklara erişim üzerindeki aşındırıcı etkisini açığa çıkarır. Özel iskân rejiminin yıllara yayılan hareketlilik, eğitim ve kimlik kısıtları,

parçalanmış aile ağlarını kalıcı bir sosyal dağılma biçimine tercüme eder (Şiyan, 1949; Beyer, 2010; Zeyrek, 2006).

Karşılaştırmalı düzlemde, Ahıska vakası Kırım Tatarları, Kuzey Kafkasya halkları ve Volga Almanlarıyla idari-lojistik mimarî ve meşrulaştırma sözlüğü bakımından benzerlikler taşır; ancak Alman işgali yaşamamış bir sahada, Türkiye sınırı gerekçesiyle hedef alınması onu farklılaştırır. Bu özgünlük, sürgünü yalnızca bir güvenlik tepkisi olmaktan çıkarıp, sınırın siyasal coğrafya olarak yeniden tasarlanmasına dönük bir jeopolitik-demografik projenin parçası hâline getirir (Williams, 2001; Martin, 2001; Slezkine, 1994; Polian, 2004).

Normatif boyutta, 1994'teki resmî özür, sürgün siyasetinin meşruiyet dışı niteliğinin devlet diliyle de tanındığını gösterse de bu kabul arşivsel açıklık, hukukî statü ve geri dönüş/yerleşim politikalarıyla desteklenmedikçe sembolik düzeyde kalır (Yeltsin, 1994). Bu nedenle Ahıska örneği, geç dönem hafıza siyasetinin somut onarım araçları olmaksızın sınırlı etkisini de görünür kılar.

Yöntemsel olarak bu çalışma üç katkı öne sürer: (i) sadakat paradoksu, güvenlik söylemi ile demografik mühendislik hedefleri arasındaki gerilimi açıklayan işlevsel bir mercek sunar; (ii) arşiv-sözlü tarih-ikincil literatür üçgenlemesi, resmî metinlerin sessiz bıraktığı insanî bedelleri analize dâhil ederek yorum hatasını azaltır; (iii) karşılaştırmalı yerleştirme, Ahıska sürgününü Sovyet zorunlu göç-sürgün rejimi içinde konumlandırır ve savaş dönemi askerî sadakat ile eş zamanlı sürgün arasındaki boşluğa ampirik dayanaklı bir yanıt üretir (GARF, 1944; Devrisheva, 2011; Williams, 2001; Polian, 2004).

Son tahlilde, Ahıska sürgünü, devlet-toplum ilişkisinde sadakatin güvenceyi garanti etmediğini; sınır bölgelerinde "güvenlik"in çoğu zaman nüfusun yeniden tertibi için seferber edilen bir söylem olduğunu gösterir. Makro düzeyde demografik yeniden yapılanma ile mikro düzeyde onur kırıcı gündelik deneyimlerin aynı hikâyede birleşmesi, vakayı salt tarihsel bir trajedi değil, aynı zamanda otoriter rasyonalitenin sınırları üzerine öğretici bir örnek hâline getirir. Gelecek araştırmaların, sevk listeleri-eşelon/vagon listeleri (tren sevk listeleri) -iskân çizelgeleri- kolhoz kayıtlarını birleştiren standartlaştırılmış açık veri havuzu/külliyatı, Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS/GIS) tabanlı zamansal-mekânsal rekonstrüksiyon ve Kızıl Ordu personel dosyalarına dayalı kolektif biyografi (prosopografik) analizlerle ilerlemesi hem yeniden üretilebilirliği artıracak hem de toplumsal bellek çalışmalarını derinleştirecektir.

6. Sonuç

Arşiv belgelerinin çizdiği idari-lojistik örüntüler ile sözlü tarih anlatılarının açtığı insanî kadraj birlikte okunduğunda, 1944 sonbaharında uygulanan Ahıska sürgününün "acil askerî güvenlik"ten çok, Türkiye sınır kuşağını kalıcı biçimde demografik olarak yeniden tertip etmeyi hedefleyen bir devlet tasarrufu olduğu berraklaşmaktadır. Zamanlama (Kursk sonrası Sovyet üstünlüğü ve 1944 yazındaki stratejik toparlanma), kapsam (yüzlerce yerleşimin tek bir operasyon zinciriyle boşaltılması) ve bunu izleyen özel iskân rejiminin sürekliliği, "güvenlik" söyleminin esasında bir meşrulaştırma perdesi olarak işlediğini gösterir. Bu çerçevede makalenin kavramsal odağı olan sadakat paradoksu, Ahıska örneğinde açıklayıcı bir mercek sunmaktadır: Cephede belgelenmiş askerî sadakat, sınır siyasetinin soğuk hesabında güvenceye dönüşmemiş, tersine topluluğun kolektif cezalandırma rejimine dâhil edilmesini kolaylaştıran bir risk işaretine çevrilmiştir. Mikro düzeyde Hamza Gülelioğlu anlatısında somutlaşan "şapkayla yol parası" sahnesi, yerinden edilmenin yalnızca mekânsal bir kopuş olmadığını; yurttaşlık onuru, haklara erişim ve bildirim mekanizmaları (ör. ölüm tebliğleri) üzerinde kalıcı aşınmalar yarattığını gösterir.

Karşılaştırmalı literatür Ahıska vakasını Sovyet zorunlu göç-sürgün rejiminin bilinen kalıpları içine yerleştirirken, Alman işgali yaşamamış bir sahada, Türkiye sınırı gerekçesiyle yürütülen toplu tahliye

ve ikame iskân siyasetiyle onu özgünleştirir. Böylelikle vaka, sınırın siyasal coğrafya olarak yeniden tasarımında "güvenlik"in nasıl nüfus mühendisliğine tercüme edildiğini açıklar.

Normatif düzlemde, 1994'teki resmî özür, kolektif cezalandırmanın meşruiyet dışı niteliğinin devlet diliyle de tanındığını imler; fakat hakikat-adalet-onarım başlıklarının somutlaşması, arşiv erişiminin genişletilmesi, statü/yerleşim sorunlarının çözümü ve kültürel bellek politikalarının kurumsal olarak güçlendirilmesini gerektirir. Aksi hâlde, sembolik kabul, tarihsel yükü hafifletmekte sınırlı kalır.

Son olarak, geleceğe dönük araştırma gündemi açıktır: sevk listeleri, eşelon/vagon listeleri (tren sevk listeleri), iskân çizelgeleri ve kolhoz kayıtlarını birleştiren standartlaştırılmış açık veri derlemi; CBS (GIS) tabanlı zamansal-mekânsal yeniden kurgu; Kızıl Ordu personel dosyalarına dayalı kolektif biyografi çalışmaları hem yeniden üretilebilirliği artıracak hem de toplumsal bellek araştırmalarını derinleştirecektir. Bu köprü, Ahıska konusunu ve trajedisini yalnızca geçmişin bir hadisesi olmaktan çıkarıp bugün ve yarın için etik ve siyasal bir uyarıya dönüştürür: sınır bölgelerinde "güvenlik", çoğu kez nüfusun yeniden tertibi için seferber edilen bir söylemdir ve sadakatin bedeli tarihte kaldığı kadar güncel politika tasarımında da hatırlanmalıdır.

Extended Abstract

Aim

This study reinterprets the deportation of the Ahıska Turks carried out between 14-26 November 1944 as a state practice of demographic reordering of the Turkish border belt in the immediate aftermath of the Soviet shift to military superiority following the Battle of Kursk. Pursuant to the decision of 31 July 1944, preparations culminated in the evacuation of 220 villages, the transfer of 91,095 persons to settlement zones in Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan, and the planned placement of approximately 7,000 households in the vacated localities. In the same period, about 40,000 men from the Ahıska community were serving in the Red Army—a simultaneity that sharpens the contradiction between the rhetoric of "security" and the practice of mass deportation. The study treats the "security" rationale as a legitimating veil and analyzes the deportation as the purposeful implementation of a long-term demographic-engineering strategy aimed at reconfiguring the ethnic fabric of the borderland.

Conceptual Positioning

Situated at the intersection of research on collective punishment and ethnic/demographic engineering, this article advances the fidelity paradox as an analytical device. According to this concept, battlefield-proven military allegiance, when confronted with state projects of demographic ordering and ideological uniformity in the border zone, may fail to provide protection; instead, it can be politically devalued or even recoded as a risk signal. In this sense, the border functions as a regime of suspicion:
(i) security authorities interpret fidelity not as convertible political capital but as evidence of potential vulnerability or geopolitical porosity;
(ii) threat attribution is made not at the level of the individual actor but through the lens of ethno-communal identity; and
(iii) this interpretive shift is translated into collective sanction through administrative–military instruments such as evacuation, special settlement, and mobility restrictions.

The result is the displacement of populations, the reconstruction of border demography, and the narrowing of the boundaries of public belonging. In the Ahıska case, frontline performance does not generate protection; rather, it reinforces administrative suspicion, thereby enabling collective punitive measures.

Design and Sources

Framed within descriptive–interpretive historical sociology, the study employs a multi-source research design that integrates document analysis, oral history, and secondary scholarship, with findings triangulated for corroboration. Primary materials include decisions of the State Defense Committee (GKO), Beria's reports to Stalin, and NKVD documentation on deportation and special settlement. These texts are examined through textual criticism, contextual reading, and discourse analysis to unpack the legitimating administrative lexicon (e.g., "evacuation," "smuggling," "espionage propensity").

The six-year Red Army service and postwar return of Hamza Gülelioğlu are treated as a case study that aligns micro-level experience with macro-level archival patterns; testimonial elements are cross-checked against archival records. A targeted review of secondary literature situates the Ahıska case comparatively alongside the Crimean Tatars, Chechens–Ingush, and Volga Germans.

Findings

Timing–Rationale Misfit

Despite the post-1943 transfer of initiative to the Red Army and the reconsolidation of Soviet control by mid-1944, the deportation still proceeded. This timing weakens claims of "urgent military necessity" and instead reveals a project aimed at creating a durable border demography.

Scale and Replacement Settlement

The clearing of hundreds of settlements within a single operational sequence and the transfer of tens of thousands of people indicate the existence of a planned administrative architecture. The installation of new households in vacated areas further signals a deliberate reconstruction of the border's ethnic composition.

Fidelity–Punishment Contradiction

Despite extensive frontline service by Ahıska men, their families were deported. Within the border regime of suspicion, demonstrated fidelity was transformed from potential political capital into a liability, resulting in collective sanctions imposed on the basis of ethno-communal identity.

Special-Settlement Regime and Social Effects

Long-term constraints on mobility, education, and public expression of identity—often extending up to twelve years—combined with the breakdown of notification mechanisms (for example, death notices) due to address instability, and the redirection of thousands to new localities in 1946–1947, together document a prolonged social disintegration that extended well beyond the initial removal.

Micro Testimony and Double Trauma

Postwar returns to deserted villages and the humiliating need to "pass the hat" to finance a homeward journey reflect a double trauma—war and deportation. These experiences show that displacement entailed not only spatial rupture but also lasting erosions of dignity, citizenship, and access to basic rights.

Comparative Distinctiveness

While sharing administrative–logistical templates and legitimating lexicons with other wartime deportations, the Ahıska case is distinctive for targeting a non-occupied borderland solely on the grounds of proximity to Turkey. As such, it constituted part of a geopolitical and demographic redesign of the border's political geography rather than a reactive security measure.

Contribution and Significance

By reframing the episode through the fidelity paradox, the study brings macro-level demographic engineering into the same analytical plane as micro-level everyday humiliations. It clarifies how "security" in the borderland was translated into population engineering while foregrounding the human costs absent from official records. Normatively, the 1994 official apology acknowledges illegitimacy but remains largely symbolic in the absence of expanded archival transparency, legal status and return-settlement remedies, and institutional memory policies.

Recommendations for Future Research

Future research should integrate transport rosters (sevk and echelon/wagon lists), settlement schedules, and kolkhoz records into a standardized open-data repository; employ GIS-based spatio-temporal reconstruction; and conduct prosopographic (collective-biography) analyses using Red Army personnel files. Such steps will enhance reproducibility and deepen studies of collective memory.

Kaynakça / References / Литература

Beyer, J. (2010). Being without belonging: Ahıska Turks in Central Asia. *Central Asian Survey, 29*(4), 463-478. https://doi.org/10.1080/02634937.2010.518013

Bugay, N. F. (1994). *Turki iz Meshetii: Dolgiy put' k reabilitatsii.* ROSS.

Bugay, N. F. (1995). *L. Beriya, I. Stalin'u: "Soglastno vaşemu ukazaniyu..."* Airo-XX, pp. 163-176. Retrieved from https://booktracker.org/viewtopic.php?t=58243 (accessed August 7, 2025).

Bugay, N. F. & Gonov, A. M. (1998). *Kavkaz: Narodı v eşelonah (1920-1960).* İnsan Publishing.

Devrisheva, F. (2011). Ali Hamzaoğlu ile röportaj [Sözlü tarih çalışması]. Antalya.

Ediev, D. M. (2003). *Demografiçeskiye poteri deportirovannıh narodov SSSR*. p. 303.

Fuller, E. (1986, January 14). Georgian Moslems deported by Stalin's permitted to return. *RL Program Sup.*, Munich.

GARF (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi), *F.A-327, Op. 2, D.721, s. 85.*

Gurbanov, Ş. (1990). Mesheti Türkleri. In *Diderginler* (p. 198). [Alıntı: *Trud* Gazetesi, 8 Eylül 1988].

İRİRAN (Rusya Bilimler Akademisi Rus Tarihi Enstitüsü Arşivi), *F.2, R.VI, Op.13, D.26, s. 5.*

Kotov, V. I. (1994). Deportatsiya narodov Severnogo Kavkaza: Krizisnıye yavleniya etnodemografiçeskoy situatsii. *Severnıy Kavkaz: Vıbor puti natsional'nogo razvitiya.* Maykop.

Krivoşeev, G. F., Andronikov, V. M., & Burikov, P. D. (1993). *Grif sekretnosti snyat: Poteri voorujennıh sil SSSR v voynah, boevıh deystviyah i voennıh konfliktah. Statistiçeskoye issledovaniye*. Voenizdat, p. 423.

Martin, T. (2001). *The affirmative action empire: Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923–1939.* Ithaca: Cornell University Press.

Meltyukhov, M. I. (2000). *Upuşchennıy şans Stalina: Sovetskiy Soyuz i bor'ba za Evropu, 1939-1941 gg.: Dokumentı, faktı, sujdeniya. Veçe.*

Polian, P. (2004). *Against their will: The history and geography of forced migrations in the USSR.* Budapest: Central European University Press.

Prikazı Narodnogo Komissara Oboronı SSSR. (1941-1942, June). *Voennaya literatura* [Askerî Edebiyat], F.4, Op.11, D.67, L.91-93.

RGASPI (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi), *F.644, Op.1, L.6, 151-153.*

Slezkine, Y. (1994). The USSR as a communal apartment, or how a socialist state promoted ethnic particularism. *Slavic Review, 53*(2), 414-452. https://doi.org/10.2307/2501300

Stalin, I. V. (2002). *O Velikoy Oteçestvennoy voyne Sovetskogo Soyuza.* Olma Press, pp. 15, 34.

Şiyan, V. V. (1949). *SSCB İçişleri Bakanlığı Özel İskân Yerleri Raporu.* NKVD Archives.

TsAMO (Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Merkez Arşivi), *F.209, Op.1091, D.4, s. 219; F.209, Op.999, D.501, s. 365–367.*

Uravelli, O. (2009). Sovyet resmî belgelerinde Ahıska sürgünü. *Bizim Ahıska, 16*, 8-12. http://www.ahiska.org.tr/?p=960

Williams, B. G. (2001). *The Crimean Tatars: The diaspora experience and the forging of a nation.* Leiden: Brill.

Yeltsin, B. (1994, February 24). *Speech to the Federal Assembly of the Russian Federation.* Moscow.

Zeyrek, Y. (2006). *Ahıska araştırmaları.* Kozan Ofset, p. 25.

Ekler; Ek 1.

Kaynak: Ali İbragimov'un aile albümünden.

[Yer: Almatı ilçesi, Abay köyü, Kazakistan. Ahıskalı Hamza Gülelioğlu (1922-2007) oğlu Ali ile].

Etik Kurul Kararları / Ethics Committee Decisions / Решения этического комитета

Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Ethics committee approval is not required for this study.

Для данного исследования не требуется разрешение этического комитета.

Yayın Etiği Beyanı / Publication Ethics Statement / Заявление о публикационной этике

Bu makalenin planlanmasından, uygulanmasına, verilerin toplanmasından verilerin analizine kadar olan tüm süreçte "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu araştırmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

All the rules specified in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" have been complied with in the whole process from the planning of this article to its implementation, from data collection to data analysis. None of the actions specified under the title of "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics", which is the second part of the directive, were not carried out. During the writing process of this research, scientific, ethical and citation rules were followed; No falsification was made on the collected data. This work has not been submitted for evaluation to any other academic publication medium.

Все правила, указанные в «Директиве по этике научных исследований и публикаций в высших учебных заведениях», соблюдались на протяжении всего процесса — от планирования и реализации данной статьи до сбора и анализа данных. Ни одно из действий, перечисленных во втором разделе Директивы «Действия, противоречащие этике научных исследований и публикаций», не было совершено. В процессе подготовки данного исследования соблюдались научные и этические нормы, а также правила цитирования; данные не фальсифицированы. Данное исследование не направлялось для оценки в другие академические издания.